

Стылістычны аналіз нарыса Янкі Брыля “Пошукі слова”

Пры разглядзе тэкстаў на ўроках беларускай мовы і літаратуры, а таксама на факультатыўных занятках неабходна выкарыстоўваць дыскурсны падыход, які ўключае экстралінгвістычны, моўны, структурны і вобразна-інфармацыйны аспекты аналізу. Улічваючы такі падыход, прааналізуем нарыс Янкі Брыля “Пошукі слова”.

Дубовыя бочкі – звонкія, літыя – моцна стаяць на зямлі. Кошыкі зялёныя, лазовыя, і белыя, з карэння. Рашоты напамінаюць духмянасць свежай мукі, ражкі – гарачы, масляны пах аладак. Вазы, скрынкі, мяхі, у якіх парасяты. Несціханы, няўмольны парасячы віск. Грузавыя машыны стаяць асобна, легкавыя і матацыклы – таксама. Сельпоўскія грузавікі з каляровай стракатасцю шырокай рэба – ад газавай хусцінкі да чорных, непераможных ботаў. Вязкі і “ніткі” сухіх грыбоў. Колькі працы і радасці, красы роднай прыроды ў гэтым моцным, здаровым, хваляючым водары! Сала аполкамі. Буйныя светла-карычневыя яйкі. Жоўценькае масла.

-- Яно ў вас смачнае?

-- Не-а.

-- Я на нюх пазнаю.

-- А я дык яго ні на нюх ні на слух не ведаю. От, ем сабе, колькі жыву, ад аднае каровы.

Хітрая, спраўная, стрымана вясёлая жанчына. Амаль маладзіца, а ўжо чырвоныя боцікі хоча купіць не сабе, а дачку.

Яблыкі, грушы, слівы!.. Кладчы на вагу, цётка (другая ўжо, старэйшая) не вельмі каб спрытна стараецца выбіраць драбнейшыя. Дый важыць па-аптэчнаму. А ў дзядзькі – менш дамавітага, больш бывалага – больш паэтычных адносін да жыцця.

-- Я што – за яблыка ці за грушу буду дрыжаць? На табе, браце, і перавес.

Ясны і цёплы верасень. Дзень, што пачаўся туманам, а потым, -- калі нам з дарогі, з дубовага гасю адкрыўся горад з чырванадахім касцёлам і бура-цагляным агрызкам руінаў на змачнішчы, -- стаў неяк раптам сонечны. Ажно стары, маўклівы шафёр не вытрымаў:

-- Навагрудак у аб'яцях сонца!..

Апоўдні, калі мы вярталіся ў Мінск, туманец яшчэ слаўся, поўз над свежай раллёю, каля маладога, густога ельнічку прыдарожнай ахоўнай паласы. Радасны сум асенняга, небезнадзейнага завядання, пра які яшчэ трэба бясконца пісаць.

Любуючыся красой палёў, думаў пра нейкага дзядзьку з вунь таго хутара ці з гэтай во вёскі: як жа ён успрымае ўсё гэтае хараство? Проста жыве ў ім, у спакоі шчаслівага спажыву? Як птушка?

А хто ж тады песні складаў народныя?

А мы адкуль узяліся – тыя, што пішам?..

Вучні чытаюць тэкст уголос. Настаўнік тлумачыць значэнні некаторых слоў і выразаў:

Рашоты – назоўнік множнага ліку ад **рэшата** – ‘рэч хатняга ўжытку для прасейвання мукі і пад. у выглядзе шырокага абруча з сеткай’ (ТСБМ, т.4, с.766). **Ражкі** – назоўнік множнага ліку ад **ражка** – ‘драўляная

пасудзіна ў выглядзе цэбрыка з ручкай, прызначаная для розных гаспадарчых патрэб’ (ТСБМ, т.4, с.562). **Цэбрык** – памяншальная форма да **цэбар** ‘шырокая круглая драўляная пасудзіна з клёпак з двума вушкамі’ (ТСБМ, т.5, кн.2, с.264). **Сала аполкамі** – вялікімі кавалкамі.

Пытанне: Да якога стылю адносіцца тэкст? Абгрунтуйце сваю думку.

Адказ: Твор Янкі Брыля публіцыстычнага стылю (мастацка-публіцыстычны жанр – нарыс). Пісьменнік перадае асабіста ўбачанае, перажытае. У нарысе выразна адчуваецца аўтарская пазіцыя праз словы і выразы са станоўчай ацэнкай (*духмянасць; краса; моцны, здаровы; буйныя; жоўценькае; спраўная; ясны і цёплы* і інш.), праз ужыванне “мы”, якое не з’яўляецца стылізацыяй, як у мастацкім творы. “Мы” нарыса – гэта сам пісьменнік і яго спадарожнікі. Твор Янкі Брыля ўключае моўныя сродкі мастацкага і гутарковага стыляў. Мастацкага – на ўзроўні вобразаў лексічнага і сінтаксічнага ўзроўняў. Уплыў гутарковага стылю адчуваецца ва ўжыванні адпаведных формаў слова (*от, аднае, та яблыка, браце* і інш.). Слова *браце* – клічная форма, якая ўжывалася яшчэ ў агульнаўсходнеславянскай мове, калі існавала сістэма сямі склонаў назоўніка. У сучаснай беларускай літаратурнай мове значэнне клічнага склону маюць назоўнікі мужчынскага роду 2-га скланення. Клічны склон – “прыналежнасць гутарковай і паэтычнай мовы” [5, с. 147].

Слова настаўніка. Янка Брыль вядомы як пісьменнік і публіцыст. У сваіх нарысах ён выступае гранічнёвым знаўцам чалавечай душы, прыроды і роднага слова. Серафім Андраюк піша: “Брыля ўсё цікавіць, прыцягвае ўвагу, хвалюе, прымушае думаць. Прырода, побыт, людзі самага рознага ўзросту, сацыяльнага статусу, прафесійнай прыналежнасці, гісторыя народа, грамадска-палітычная сітуацыя ў краіне, моўная сітуацыя, літаратура – сусветная і нацыянальная, -- уласная творчасць. Жыццёвы кантэкст, гістарычны, прыродны, неабдымны. І што істотна: больш бачыцца як бы Брылёў свет, чым непасрэдна сам Брыль. Ці не ў гэтым магія сапраўднага мастацтва?!” [1, с. 138].

Пытанне: Якія структурныя адзінкі вылучаюцца ў нарысе?

Адказ: Асноўнымі структурнымі адзінкамі тэксту Янкі Брыля з’яўляюцца пражайтная страфа і фрагмент. Пражайтная страфа (звышфразовае адзінства, складанае сінтаксічнае цэлае) – адзінка тэксту, у якой рэалізуецца пэўная мікратэма. Структура страфы звычайна ўключае сказы (два і больш), звязаныя сэнсавы і граматычна. Класічная кампазіцыя звышфразовага адзінства мае зачын, які афармляе мікратэму (першы сказ), сярэднюю частку (яна развівае, паглыбляе тэму) і канцоўку-выснову (апошні сказ). Аднак такая класічная кампазіцыя не заўсёды вытрымліваецца. Дзве і больш пражайтных строф, аб’яднаных агульнай тэмай, утвараюць семантыка-сінтаксічную адзінку маўлення – фрагмент. Страфа і фрагмент звязаны з адзінкай кампазіцыйна-стылістычнага

ўзроўню – абзацам. Яго ўнутраная сутнасць спасцігаецца пры параўнанні са страфой. Як правіла, межы абзаца і складанага сінтаксічнага цэлага могуць супадаць і не супадаць [3, 4].

Твор Янкі Брыля складаецца з двух фрагментаў. Тэма першага фрагмента “На рынку”. Ён уключае дзве праявіныя страфы з мікратэмамі “Здаровы водар” і “Гандаль”. Тэма другога фрагмента “Ясны верасень” рэалізуецца ў мікратэмах трох праявіных строф “Сонечны дзень”, “Вяртанне”, “Думкі ў дарозе”.

У звышфразавых адзінствах гэтага нарыса адсутнічаюць некаторыя складнікі класічнай кампазіцыі – зачыны і канцоўкі (“Здаровы водар”, “Гандаль”), канцоўкі (“Сонечны дзень”, “Вяртанне”, “Думкі ў дарозе”). Прычым сегментацыя праявіных строф на абзацы звязана пераважна з лагічна-паслядоўным разгортваннем пісьменніцкай думкі. Межы абзацаў і складаных сінтаксічных цэлых пераважна супадаюць. У апошняй страфе вылучаюцца тры абзацы. Функцыя такога абзацнага падзелу экспрэсіўна-эмацыянальная. Пісьменнік выносіць у абзац адзін сказ, каб прыцягнуць чытацкую ўвагу да асабліва значных, на яго погляд, праблем. Шматкроп’е ў канцы апошняга сказа – своеасаблівы прыём, які дазваляе тварыць разам з майстром слова. У самастойным пошуку адказаў на спрадвечнае пытанне пра сутнасць чалавечага пачатку (і **якога** пачатку!) выяўляецца актыўная пазіцыя чытача, неабыхавага да публіцыстычнага слова.

Пытанне: Якія вобразныя сродкі мовы ўжывае пісьменнік?

Адказ: Нарыс як мастацка-публіцыстычны жанр мае прыметы двух стыляў – мастацкага і публіцыстычнага. Асноўная функцыя публіцыстычнага стылю – функцыя ўздзеяння – рэалізуецца ў гэтым творы праз ацэначныя адзінкі, а галоўна – праз вобразныя сродкі мовы. У першым фрагменце “На рынку” ўжыты сказы, якімі пісьменнік адлюстроўвае шматоблічча рыначнага “свету” і перадае сваё захапленне. Чытач нібы адчувае прысутнасць самога пісьменніка, настрой “здаравага водару”. Станоўчаацэначныя лексемы надаюць асаблівы каларыт пачатку нарыса, быццам ахутваюць непаўторнай атмасферай рынка. Элементы мастацкага стылю выразна адчуваюцца ў другім фрагменце нарыса. Яго аснова – кантраст тэматычных палёў “Святло” і “Цемра”, якія ўключаюць моўныя адзінкі прамога і пераноснага значэння. Тэматычнае поле “Святло” рэалізуецца ў словах *ясны, цёплы, сонечны, сонца, хараство*. Тэматычнае поле “Цемра” – у адзінках *туман, бура-цагляны агрызак руінаў, туманец*. Аўтарская метафара *агрызак руінаў* перадае адносіны да заняўдбанай спадчыны, якая абавязкова павінна адрадіцца. Кантраснасць фрагмента ўзмацняецца ўжываннем аксюмаранаў на ўзроўні словазлучэнняў *радасны сум* (заснаваны на моўных антонімах *радасць і сум*) і *небезнадзейнае завяданне* (заснаваны на кантэкстуальных апазіцыях, у якіх рэалізуюцца патэнцыяльныя семы ‘*жыццё*’ і ‘*смерць*’). Сапраўды, верасень – асенні месяц, але ў ім яшчэ гучаць ноты цяпла і надзеі. Выраз *спакой шчаслівага*

спажыўца набывае ў кантэксце фрагмента адмоўную ацэнку, адлюстроўваючы стан абыякавасці і пасіўнасці. Рытарычныя пытанні адмаўляюць такія “спакой”, упэўніваючы ў сіле народнага слова і народнай душы. Таму мікратэма “Вяртанне” набывае сімвалічны характар набліжэння да ўласных вытокаў.

Літаратура

1. Андрэюк, С. Творчасць як працяг біяграфіі / С.Андрэюк // *Полымя*. – 2009. -- №4. – С. 133 – 144.
2. Ревуцкі, О.И. Филологический анализ художественного текста / О.И.Ревуцкий. – Минск: РИВШ, 2006. – 320 с.
3. Старасценка, Т.Я. Стылістыка тэксту / Т.Я.Старасценка. – Мінск: БДПУ, 2007. – С. 4 – 8.
4. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту / М.Я.Цікоцкі. – Мінск: Бел. навука, 2002. – С. 18 – 35.
5. Янкоўскі, Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф.М.Янкоўскі. – Мінск: Выш. школа, 1989. – С. 146 – 147.